

15. Соснін О.В., Воронкова В.Г., Ажажа М.А. Інвестиції в людський розвиток в умовах глобальної трансформації: навчальний посібник / В.Г.Воронкова, М.А.Ажажа. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 602 с.

16. Сурмін Ю.П. Проблеми та ризики державно-управлінських реформ / Ю.П. Сурмін // Аналітика і влада: журн. експерт-аналіт матеріалів і наук. пр. Ін-ту пробл. держ. упр. та місц. самоврядування Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – К.: НАДУ, 2012. – №6. – С.119–125.

17. Шпекторенко И.В. К проблеме компетентностной сущности профессионального опыта кадров / И.В.Шпекторенко // Государственное и муниципальное управление: Ученые записки СКАГС: [научно-теоретический журнал]: Российская Академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации Южно-Российский институт-филиал. – Ростов-на-Дону, 2012. – №3. – С.31–38.

Воронкова В.Г. Управленческая деятельность как предмет социально-философской рефлексии

Рассматривается понятие «рефлексии» в истории социально-философской мысли, подчеркивается, что в основе развития понятия «рефлексии» выделяются два основных этапа: рефлексия как способ обоснования научного сознания в индивидуальном самосознании и рефлексия как способ обоснования научного знания в общественном самосознании; отмечается, что в управленческой деятельности, которая осуществляется благодаря посредничеству рефлексии, саморазвораиваются атрибуты рефлексивного управления в разных формах; анализируется рефлексивно-философское понятие ответственности, в частности в самоуправлении.

Ключевые слова: рефлексия, философская рефлексия, самоанализ, самосознание, управленческая деятельность, рефлексивное управление, философия управления, рефлексивно-философское понятие ответственности.

Voronkova, V.G. Management activities as a matter of social and philosophical reflection
Discusses the concept of «reflection» in the history of social and philosophical thought, it is emphasized that the basis of the concept of «reflection» are two main stages: reflection as a way to justify the scientific consciousness in the individual self-awareness and reflection as a way to justify the scientific knowledge in the public consciousness, states that in management, which is implemented through the mediation of reflection, self-extracting attributes of reflexive control in different forms; analyzed reflexive philosophical concept of responsibility, particularly in the local government.

Key words: reflection, philosophical reflection, introspection, self-awareness, managing activities, reflexive control, management philosophy, reflective and philosophical concept of responsibility.

УДК 141.7(44)

Десяева І.П.

Розвиток поняття про свободу в історії філософії

Розглядаються основні етапи розвитку проблематики свободи. Зроблено висновок, що між традиційним і сучасним новоліберальним розумінням свободи полягає глибинна суперечність, яка проявляється у всіх інших духовних сферах – релігійній, політичній, культурній, соціальній та інших.

Ключові слова: свобода, свобода волі, моральнісність, моральнісний закон, свобода вибору, лібералізм, деконструкція.

Проблематика свободи – надскладна і невичерпна – у філософії є найдавнішою. Що є свобода, де її корені, її межі, які випливають із неї наслідки? У історико-філософському предметному полі проблема свободи поставала у двох іпостасях: як проблема свободи вибору й дій, та як проблема самого хотіння, або свободи волі.

Безсумнівний внесок у дослідження питань свободи, відчуження, гуманізму зробили вітчизняні фахівці І.Бичко, В.Табачковський, В.Лях, О.Олександрова. Існує ряд джерел філософів радянської доби, у яких ґрунтовно розкриваються загально-філософські питання співвідношення свободи й необхідності (праці В.Голубенко, Т.Ойзермана, І.Нарського, Н.Мотрошилової, С.Попова), взаємозв'язку особистості й суспільства (праці І.Антоновича, А.Спіркіна, Г.Шахназарова). Проблематика свободи волі розроблена в працях М.Мамардашвілі, С.Левицького. Філософія свободи була головним предметом міркувань для І.Канта і Г.Гегеля, А.Шопенгауера і Ф.Ніцше, Ж.-П. Сартра і К.Ясперса, Ф.Достоевського і Л.Толстого, М.Бердяєва і В.Соловйова, В.Віндельбанда, Е.Фромма, М.Бахтіна. У історії філософії увага до проблематики свободи не зменшується, змінюються лише акценти.

У давньому світі у основу суспільного життя покладалась гармонія, порядок та міра – як закон, що проявляє себе, на думку філософів, перш за все, у взаємному зв'язку людей, у їх спілкуванні. Платон доводив, що щастя окремої людини залежить від блага всього суспільства. Погляди Платона на свободу логічно випливають із його загальної філософської методології, у основу якої покладені розумні ідеї. Людина розумною частиною душі причетна до ідеї так само, як і всі речі. Досягти свободи можна лише підпорядкувавши нерозумні частини своєї душі її розумній частині. Але істинного блага, свободи людина може досягти тільки у державі, яка одна, за Платоном, тільки й може виступати дійсним суб'єктом свободи [9, с.161–162, 168–173].

Аристотель поняття свободи зв'язує із доцільністю, стверджуючи, що у людини закладене внутрішнє устремління до вищої цілі, до досконалості. Свобода розуміється Аристотелем як вроджена, оскільки устремління до вищої цілі не підкорюється особистісному вибору [4, с.335–336].

У основу стоїчної філософії покладене вчення про обов'язки, суб'єктивну добродієвість, чим вони доповнили систему моральнісної філософії, закладену Сократом. Сутність свободи стоїки вбачали у підкоренні законам природи. Идеалом стоїчної добродієвності є мудрець, що живе у згоді з природою, тобто з розумом, у внутрішньому спокої. У цій незалежності духу полягає найвища насолода [3, с.493]. Сутність стоїцизму полягала у запереченні рабства. Мудрий, якщо навіть він раб у окопах, духом може бути вільним. Невільний той, хто підкорюється пристрастям.

В середні віки Християнство ще більше поглибило внутрішній, індивідуально-інтимний момент свободи. Призивало до свободи совісті, підносило внутрішню, моральнісну сторону життя людини, залишаючи зовнішній, громадянській сфері другорядну увагу.

У XVI столітті, в епоху розквіту Відродження, суспільна будова зводиться на принципи, що був невідомий давньому світу: рівність всіх людей. Усвідомлення цього принципу позначає величезний крок, який зробило людство у середні віки, виховуючись під впливом християнства.

Філософський Новий час утвердив нове розуміння людської природи – як такої, що основною своєю характеристикою має пізнавально-дослідницьку експансію у світі.

Пізнання природи й підкорення її владі людини стало головним змістом й прагненням наукової діяльності мислителів, символом людської розкутості, свободи. Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Б. Спіноза розкрили істинну величчю знання, воно є могутнім засобом у оволодінні силами природи, а, отже, і першим засобом розкріпачення людського духу, шляхом до свободи. XVII століття стало епохою славетних суспільно-правових та міжнародних теорій права. Основою сутності людини, диктованої їй її власною природою, є прагнення до самозбереження. Ціллю суспільного буття є збереження природних прав: життя, свободи й власності. Природний закон не дозволяє порушувати чуже право. Все, що суперечить людській природі, те є суперечним й природному праву.

Слід зазначити, що всім мислителям Нового часу є притаманним устремління побудувати державу на засадах особистої свободи. Таке устремління притаманне людській думці, складає необхідний прояв однієї із суттєвіших її сторін, та є неможливим без філософських обґрунтувань.

Французькі просвітники також велику увагу приділяли гарантіям свободи громадянина. Відома праця Монтеск'є «Про дух законів» мала цілком дослідити закони, що керують людськими суспільствами, й особливо ті, якими охороняється свобода.

У «Договорі» Ж.-Ж. Руссо мистецтво усвідомлення суттєвої істини, саме, що свобода зберігається тільки виконанням суспільного обов'язку, сталістю та самопожертвуванням: той, хто хоче зберегти своє життя за рахунок інших, повинен, у свою чергу, бути готовим віддати за них життя, якщо це буде необхідно [11, с. 175]. Тому держава покликана встановити рівність між громадянами. Завдання держави полягає в тому, що вона встановлює для всіх рівні права й заважає одним порушувати права інших.

І. Кант повертає дослідницьку увагу до свободи до контексту свободи волі. У пізнанні, природу якого мислитель глибоко дослідив у «Критиці чистого розуму», людина роздвоюється на два протилежних світи, між якими немає переходу; у практичній сфері людина сама здійснює цей перехід, приймаючи вимоги розуму за керівні основи своєї діяльності й вносячи таким чином умовляння ідеї у чуттєвий світ. Це є очевидним із того, що людина діє не тільки під впливом зовнішніх спонукань, але й за внутрішніми мотивами, що виникають із чистого розуму, за уявленням закону, або за обов'язком. Кант піддав ретельному аналізу це поняття про обов'язок, що складає центр всіх моральнісних переконань; він виділив його джерело й тим самим поклав початок моральнісній системі, зведеної на суто раціональних началах. Загальне правило, що впливає із чистого розуму, філософ формулює так: чини так, щоб правило твоїх учинків могло бути загальним законом для всякої розумної істоти. Ця формула є категоричним імперативом практичного розуму, якому людина має слідувати за будь-яких обставин. Із змісту категоричного закону вилучаються емпіричні дані, практичні цілі, залишається тільки вища, абсолютна ціль, яка слугує критерієм для інших. Такою ціллю є розумна істота, яка носить у собі закон та разом з тим є суб'єктом усіх практичних цілей. Свобода розумної істоти полягає у можливості самій бути причиною своїх дій, це є автономія волі. Так, моральнісний закон та свобода зв'язані нерозривно: моральнісні вимоги можуть впливати єдино із свободи, та навпаки, свобода може проявлятися єдино у моральнісних вимогах, що визначають дії розумної істоти.

Таким чином, ідея свободи, яка до Канта теоретично залишалась недоведеною, тут виявляється необхідною, оскільки є абсолютною умовою моральнісного закону. Людина не може діяти моральнісно інакше, як усвідомлюючи себе внутрішньо вільною. Автономія волі складає єдине можливе підґрунтя моральності. Розумна воля сама собі закон, а не тільки підкорюється закону. І цього достатньо, як доводить Кант, для доказу дійсного існування свободи, яке не підлягає ніяким досвідним дослідженням: істота, яка може діяти не інакше, як виходячи із своєї свободи, тим самим є дійсно вільною. Звідси зрозуміло, чому свобода складає всезагальну упевненість людства.

Подальший розвиток філософської думки став у великій мірі розробкою положень кантівського вчення.

У міркуваннях Г. Гегеля міститься глибоке розуміння природи свободи волі. Як доводить мислитель у «Філософії права», воля є практичний розум, тобто розум, що діє у зовнішньому світі. Тому воля містить в собі два протилежних визначення: загальне та часткове. З однієї сторони, як думка або як загальне начало, воля не зв'язана ніякою ціллю і ніяким спонуканням; вона може відсторонитися від усього. Це – елемент нескінченності. З іншого боку, воля має зміст: вона завжди бажає чогось конкретного. Отже, від невизначеності вона переходить до визначення. Але яким би воно не було, воля завжди усвідомлює його своїм, нею покладеним, бо ж вона ним не зв'язана і від визначення вона може знову перейти до невизначеності. Воля є єдністю загального

та часткового. Протилежні визначення місяться в ній як ідеальні моменти, як від неї залежні і нею покладені; сама вона виступає як абсолютна можливість переходу від одного до іншого. Визначаючись, воля залишається собою, тобто зберігає в собі елемент чистої невизначеності. Тому вона й усвідомлює визначення як момент, від якого вона завжди може відмовитися, так само, як і навпаки, від невизначеності воля завжди може перейти до визначення, нею самою покладеному. В цьому й полягає її свобода, яка складає сутність волі. Тому всі істоти, що володіють волею, усвідомлюють себе вільними. Окрім свободи волі людина потребує свободи дій. Людині недостатньо її принципової, внутрішньої свободи, їй необхідна також свобода зовнішня. Вимога зовнішньої свободи ґрунтується на свободі внутрішній. Внутрішня свобода без зовнішньої облишена дійсності. Однак тільки внутрішня свобода є умовою зовнішньої, надає їй значення: із простого факту вона перетворює її на принцип, на соціальну вимогу.

У якості факту зовнішня свобода існує й для тварин. Але тварина не є суб'єктом свободи й творчої діяльності, для неї не існує свободи у смислі принципу. В людині, навпаки, зовнішня свобода є не фактом, а вимогою. Факт може її суперечити: відомо, що на всьому протязі історії та у наші дні мільйони людей перебувають у неволі. Якщо керуватися одними фактичними даними, то треба визнати, що свобода й неволя однаково лежать у природі людини. Але не зважаючи на такий всевітній факт, загально визнано, що людина повинна бути вільною; саме вимога свободи стала ціллю розвитку людських суспільств. «Людина вільна лише тому, що здатна визначати саму себе всезагальним чином, тобто думкою» [5, с. 177].

Екзистенціальна філософія пов'язує переконавання про те, що індивідуальне життя людей не піддається науковому аналізу, із радикальною протилежністю світу предметів й світу людського існування. Світ речей може бути предметом наукового аналізу, оскільки він може бути визначений «ззовні». Наш індивідуальний світ, що конститується нашими внутрішніми переживаннями, нашим самопізнанням, не може бути предметом подібного аналізу, адже це означало б зведення людської особистості до рівня предметів, речей; втрату інтимного індивідуального світу у загально-абстрактному пізнанні; нарешті, невизнання того, що є сутністю людського існування – свободи – через заперечення людської «відкритості» й втискування індивіда у рамки певної заданої статистичної формули.

Те, за що найчастіше дорікають екзистенціалістам, вони немов би розривають й протиставляють свободу внутрішню (теоретичну) й зовнішню (практичну), думку й діяльність, і абсолютізують поняття свободи, позбавляючи його соціальних рис. Але найбільша загальнолюдська проблема полягає саме в тому, що внутрішня свобода людини виявляється в дійсності відірваною від зовнішньої, що «думка» далеко не кожного може втілитися у «діяльність», що соціальне в дійсності протистоїть особистому. Не екзистенціалісти «розривають», а у самому житті наявний такий розрив. Людина по природі своєї вільна, свідомо й соціальна. Їй не треба піклуватися щодо своєї внутрішньої свободи; вона, як казав Ж.-Ж. Руссо, народжується вільною, тобто вільна вже за своєю сутністю. Про те каже й Ж.-П. Сартр, проголошуючи, що ми не вибираємо бути вільними, ми засуджені на свободу. Внутрішня свобода, по суті, безмежна. Але одне діло – сутнісні характеристики особистості, а зовсім інше – як вони реалізуються конкретно в кожній живій особистості. Екзистенціалісти постійно мають на увазі це розрізнення.

Починаючи з епохи Просвітництва у свідомості європейської людини відбуваються серйозні зміни, якісно змінюється саме уявлення про людину. У XIX ст. мислителі-позитивісти, ідеологи сучасного лібералізму, такі як Дж. Ст. Мільль, сформулювали принцип свободи людини «нового часу». Свобода – «негативна», «свобода від»: релігійних забобів, станових, культурних, національних, державних та інших устоїв, свобода від тягаря будь-якої відповідальності. Найвищим благом є те, що приносить найбільшу користь «людині економічній».

У другій половині XX ст. резонансним виявився виступ структуралістів з питань, пов'язаних з життєдіяльністю індивіда, його свободою, смислом життя. У досить своєрідній пізнавальній перспективі вони стали тлумачити проблему статусу конкретного людського індивіда, його місця у суспільних структурах. У центрі дослідницької уваги структуралістів опиняється не суб'єкт, а безособова структура. «Основна ідея філософського структуралізму – не «буття», а «відношення», не суб'єкт, а структура. Люди розглядаються чимось на кшталт шахових фігур, гральних карт, лінгвістичних, математичних або геометричних одиниць: вони вже не існують поза встановленими

відношеннями, а лише специфікують тип поведінки. Замість суб'єктів ми отримуємо форми, а не субстанції» [1, с. 629].

Ще більш жорстким трансформаціям поняття свободи було піддане в філософії і культурній практиці постмодернізму. Постмодернізм, який здається крайнім нігілізмом, навіть виродженням всієї класичної західної філософської культури, постулює принцип «деконструкції», в якому немає місця таким поняттям як суб'єкт і об'єкт мораль, смисл, ціль, Бог, істина, віра, краса. Мова тепер йде про «фалоцентризм», «смерть автора», «симулякри», «єдипові комплекси» і таке інше. Наведемо для прикладу тлумачення поняття «свобода» Новітнім філософським словником: «Свобода – універсалия культури суб'єктного ряду, яка фіксує можливість діяльності й поведінки в умовах відсутності зовнішнього ціле покладання. В історичному контексті європейської культури домінуючим виявляється аспект свободи, який артикулюється в класичній філософській традиції як свободи волі. Когерентним процесом по відношенню до історико-філософського розгортання проблематики свободи волі є розвиток поняття свободи в контексті філософії влади, яка визначає останню саме як можливість зовнішнього цілепокладання діяльності іншого суб'єкта» [8, с. 880]. В цій незрозумілій або зарозумілій, псевдофілософській термінології свобода десь губиться, втрачає смисл. Водночас свобода перетворилася на фетиш сучасного світу. «Свобода слова», «свобода совісті», «свобода переконань», «свобода економічної діяльності», «свобода самовираження» – ідея «зовнішньої», мовою класичної філософії, свободи, відірвана від свого висхідного, віками набутого змісту, зашкалює у «відкритому суспільстві», де мало хто замислюється над істинним змістом явищ дійсності. При згадуванні життєво важливих, «онтологічних» понять на думці миттєво спливає певний аудіо-візуальний ряд, створений ЗМІ, який підказує заздалегідь уготований висновок «оброблений» культурно та ідеологічно свідомості.

Таким чином, між традиційним і сучасним новоліберальним розумінням свободи полягає глибока суперечність, яка проявляється у всіх інших духовних сферах – релігійній, політичній, культурній, соціальній та інших.

Список використаних джерел

1. Автономова Н.С. Концепция «археологического знания» М. Фуко // Вопросы философии. – М., 1972. – №10. – С. 142–150.
2. Ален де Бенуа. Против либерализма // Русское время. Журнал консервативной мысли. – №1 Август 2009. – 70 с.
3. Антология мировой философии: В 4-х т. – Т.1, ч.1. – М.: Мысль, 1969. – 576 с.
4. Аристотель. Большая этика // Соч. в 4-х т. – Т.IV. – М.: Мысль. – 1983. – С.295–393.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.44–378.
6. Дугин А. Философия традиционализма. М. Арктогея – Центр. 2002.
7. Милль Дж. Ст. О свободе / Пер. с англ. А. Фридмана // Наука и жизнь. – 1993. №11. – С.10–15; №12. – С.21–26.
8. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом. 2003.
9. Платон. Законы // Собр. соч.: В 3-х т. – Т.III, часть II. – М.: Мысль, 1972. – С.83–478.
10. Религиоведение. Энциклопедический словарь. – Под редакцией А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. М. Академический проект. 2006.
11. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре // Трактаты. – М.: Наука, 1969. – С.151–256.

Дедяева И.П. Развитие понятия о свободе в истории философии

Рассматриваются основные этапы развития проблематики свободы. Сделан вывод, что между традиционным и современным новоліберальным пониманием свободы заключается глубинное противоречие, которое проявляется во всех других духовных сферах, – религиозной, политической, культурной, социальной и других.

Ключевые слова: свобода, свобода воли, нравственность, нравственный закон, свобода выбора, либерализм, деконструкция.

Dediaeva, I.P. Development of the concept of freedom in the history of philosophy

The basic stages of development of problematiki of freedom are examined. A conclusion is done, that deep contradiction which shows up in all other spiritual spheres consists between the traditional and modern novolіberal/nim understanding of freedom – to religious, political, cultural, social et all.

Key words: freedom, free will, morality, moral law, freedom of choice, liberalism, deconstruction.

Суспільство ризику як сучасний етап історичного поступу людства

Проаналізовано погляди українських та зарубіжних філософів викладені в сучасному науковому дискурсі стосовно існуючих видів ризику взагалі та соціальних зокрема; розглянута специфіка соціального ризику сучасного суспільства як суспільства ризику. Зроблено висновок про необхідність формування нового світогляду, стилю життя, нових стратегій і специфічних форм існування в середовищі ризиків.

Ключові слова: ризик, суспільство ризику, невизначеність.

Розвиток сучасної цивілізації вступив у період, коли першочерговою стає необхідність корінних якісних трансформацій для виживання й подальшого поступального руху людства, беручи до уваги зміни техніко-технологічного й інформаційного порядку. Це дає підстави говорити про нову парадигму людського існування в якісно новому техногенному інформаційному суспільстві.

В сучасних теоріях розвитку суспільства існує велика кількість підходів до його визначення: постіндустріальне суспільство (Д.Белл), постфордизм і інформаційна інфраструктура (Р.Райх), інформаційний капіталізм і мережеве підприємництво (М.Кастельс), споживчий капіталізм (Г.Шиллер), керування за допомогою інформації (Ю.Хабермас), суспільство організації, спостереження й контролю (Е.Гідденс), суспільство споживання (Ж.Бодріяр), індивідуалізоване суспільство (З.Бауман). Однак завдяки зусиллям ряду західних соціологів, філософів, психологів, економістів, істориків під час обговорення глобальної суспільної динаміки у ХХІ ст. все частіше використовується концепція «суспільства ризику» (У.Бек). Тому виявлення і передбачення ризикових ситуацій, а також вчасні дії, спрямовані на їх попередження, або мінімізацію негативних наслідків є необхідною умовою подальшого існування і розвитку людства. Разом з тим, інші визначення сучасного суспільства виступають не як альтернативні, а радше розкривають різноманітні риси сучасного етапу суспільного поступу.

Найбільш фундаментальні праці, де дискутуються засади пов'язані з розумінням природи ризику й ризиковеного соціуму, представлені дослідженнями Ф.Найта, У.Бека, В.Бехмана, А.Вілдавські, Ю.Габермаса, Е.Гідденса, М.Дугласа, К.Лау, Н.Лумана. Ці дослідження, становлячи концептуальну основу всіх подальших досліджень, сприяли становленню гносеології й онтології ризику.

Проблеми ризиків досліджують українські вчені В.Андрущенко, Л.Бевзенко, Е.Головаха, М.Михальченко, Б.Поляруш, А.Стегній, А.Толстоухов а також представлені у розвідках, що досліджують систему «суспільство – природа – культура» (М.Кисельов, С.Кримський, В.Крисаченко, М.Попович, М.Савостьянова, Л.Сидоренко), де звертається увага на проблеми ризиків створюваних сучасною наукою.

Значний внесок у розробку теорій і моделей суспільства ризику зробили російські вчені: А.Альгін, І.Афанасьєв, А.Зезюлько, В.Зубков, Ю.Зубок, В.Ібрагімова, К.Ісаєв, С.Красиков, А.Мозкова, В.Моторін, С.Нікітін, Б.Порфир'єв, Н.Смакотіна, К.Феофанов, С.Яковлева, О.Яницький та ін.

В науковому аспекті ризик усю більше аналізується з використанням нових теоретичних та методологічних підходів, принципів, що характеризуються міждисциплінарним характером. А в останнє десятиліття одним з таких підходів, міждисциплінарним науковим напрямом у системі пізнання став синергізм.

Особливості розвитку «суспільства ризику» з нелінійною динамікою й багатоваріантністю перспектив розвитку аналізуються в межах синергетики й соціосинергетики (В.Аршинов, В.Буданов, С.Вовк, І.Добронравова, Е.Князєва, Н.Кочубей, К.Корсак, С.Курдюмов, А.Лебідь, Г.Малинецький, А.Назаретян, А.Попов, І.Пригожин, В.Ратніков, М.Рузавін, І.Стенгерс, І.Снегірьов, Г.Хаген, В.Цикін, В.Чуйко).